

O hodočasničkim privjescima s područja Hrvatske

On pilgrim pendants from the territory of Croatia

Izvorni znanstveni rad
Novovjekovna arheologija

Original scientific paper
Modern Age archaeology

UDK/UDC 739:902/904(497.5)

Primljeno/Received: 02. 04. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 11. 12. 2013.

ANA AZINović BEBEK
Hrvatski restauratorski zavod
Služba za arheološku baštinu
Kožarska 5
10 000 Zagreb
aazinovic@h-r-z.hr

Razvoj svetačke pobožnosti i razvoj hodočašća u tijesnoj su vezi. Potrebu za obilježavanjem hodočašća možemo pratiti od 11. stoljeća. Do tada su uspomene s hodočašća bile od lomljivih materijala – keramičkih ili staklenih ampula, komada tkanine, zemlje, palmina lišća ili sl. Od 11. do 15. stoljeća možemo pratiti razvoj hodočasničkih oznaka načinjenih od legura olova i kositra. U početku su te oznake predstavljale svojevrsni osobni statusni simbol. Od 14. stoljeća započinje njihova masovna proizvodnja koja u 15. stoljeću poprima uloge amuleta ili ukrasa. Hodočasnički privjesci predmeti su izrađeni od kositra, a nošeni su kao privjesci na traci ili ušiveni na odjeću. Po svom obliku i načinu izrade ne pripadaju u kategoriju medaljica, nego su puno bliži hodočasničkim oznakama. U radu je predstavljeno osam hodočasničkih privjesaka pronađenih na prostoru Hrvatske.

Ključne riječi: hodočašća, hodočasničke oznake, hodočasnički privjesci, svetačka pobožnost

The development of devotion to saints and the development of pilgrimage are closely linked. The urge to mark one's pilgrimage can be traced from the 11th century. Before then, pilgrimage souvenirs were made of fragile materials: ceramic or glass ampullas, pieces of cloth, earth, palm leaves and similar. In the period between the 11th and 15th century, we can observe the development of pilgrim badges made of lead and tin alloys. At the beginning, such badges represented a certain personal status symbol. In the 14th century, their mass production began, and in the 15th century they obtained the role of amulets or ornaments. Pilgrim pendants are tin objects which were worn as pendants on a ribbon, or sewn onto clothes. Their shape and method of production do not allow their classification in the medal category, but put them much closer to pilgrim badges. This paper presents eight pilgrim pendants found within the territory of Croatia.

Key words: pilgrimage, pilgrim badges, pilgrim pendants, devotion to saints

HODOČAŠĆA¹

Pojam hodočašća određuje se kao putovanje na udaljeno mjesto s namjerom izvršenja neke vjerske zadaće ili traženja nadnaravne pomoći.² Hodočastilo se zbog oprosta grijeha, ponekad zbog kazne za počinjena nedjela, a najčešće zbog izvršenja nekog zavjeta. U svakom slučaju, hodočašće je u svojoj naravi otkupiteljsko, tj. hod prema otkupljenju, a vezano je uz odricanja i žrtve. Dobro koje hodočasnik traži upravo je nagrada za izvršeni napor (Rebić 1992: 393).

Razvoj svetačke pobožnosti i razvoj hodočašća u tijesnoj su vezi. Vjernici su već od 2. stoljeća posjećivali grobove mučenika i svetaca u nadi za zaštitom i zagovorom kod Boga za svoje potrebe. Očuvani su poneki zapisi o hodočašćima u

PILGRIMAGES¹

The term 'pilgrimage' is defined as a journey to a distant place with the intention to carry out a religious mission or seek divine help². People went on pilgrimages to get absolution of sins, sometimes as punishment for crimes committed, and most frequently to fulfil a vow. In any case, the very nature of pilgrimage is redemptive: it is a walk to redemption, associated with sacrifice and victims. The good the pilgrim is seeking is the reward for effort invested (Rebić 1992: 393).

The development of devotion to saints and the development of pilgrimage are closely linked. Ever since the 2nd century, believers have visited the graves of martyrs and saints, hoping to receive their protection and advocacy for

1 Ovaj je članak prerađeni dio nekih poglavlja doktorata *Novovjekovni namožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske* koji je autorica obranila u veljači 2012. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

2 <http://www.newadvent.org/cathen/12085a.htm> (ožujak 2013.).

1 This paper contains reworked parts of some chapters of the doctoral thesis 'Early modern devotional objects found during archaeological excavations of north-western Croatian sites', defended by the author in February 2012, at the Faculty of Humanities and Social Science.

2 <http://www.newadvent.org/cathen/12085a.htm> (March 2013).

Svetu zemlju (Krašić 2001: 135).³ Tijekom 7. stoljeća polako jenjava intenzitet hodočašća u Svetu zemlju, da bi u križarskim ratovima ponovno uzela zamah. Početkom 14. stoljeća Rim je postao hodočasnička prijestolnica Europe. Tomu je pomoglo i uvođenje proslave Jubileja⁴ 1300. godine (Kolanović 1982: 14). Hrvatski hodočasnici poznati su u Rimu zasigurno prije 14. stoljeća jer ih Dante Alighieri spominje u svome djelu *Divina Comedia*, a od 1441. godine imaju svoj gostinjac sv. Jeronima (Peričić 1985: 551). Prvi spomen o Hrvatima hodočasnicima nalazi se u *Čedadskom evanđelistaru* iz 9. stoljeća, u kojem su nabrojena imena hrvatskih uglednika koji su hodočastili u Čedad:⁵ Trpimir, Bribina, Trpimirov sin Petar, knez Branimir i žena mu kneginja Maruša, itd.

Zanimljiv podatak čita se iz oporuka iz 13. stoljeća. Postoje tzv. *testamentarni legati* koji umjesto oporučitelja obavljaju hodočašće. Oporučitelj je obično ostavljao novac koji je potreban kako bi se obavilo hodočašće, uz dodatak koji predstavlja nagradu za izvršeni put.⁶ Najčešći cilj takvih oporučnih hodočašća je Sveta zemlja. Ista praksa *testamentarnih legata* u Rim, Sv. Jakov u Composteli i Jeruzalem postoji u oporukama od 15. stoljeća nadalje (Čoralić 2009: 6; 2009a: 88; 2010: 41).

Najveći razvoj europska hodočašća doživljavaju u srednjem vijeku kada se usvaja osnovna klasifikacija hodočašća: *velikim hodočašćem* zvala su se četiri hodočasnička mjesta – Rim, Santiago de Compostela, Sv. Toma Canterburyjski i sv. Tri kralja u Kölnu. Sva ostala hodočašća spadala su u grupu *malih hodočašća* (Milovan 1975: 109). Dante Alighieri hodočasnike koji su putovali u Svetu zemlju naziva pojmom *palmarius*, one koji su išli prema Rimu *romerius*, a hodočasnike u svetištu Santiago de Compostela *pelegrini*⁷ (RMD 1. 1. 2009: 52). Srednjovjekovna hodočašća poduzimana su

their needs before God. Some records of pilgrimage to the Holy Land have been preserved (Krašić 2001: 135).³ During the 7th century, the interest in pilgrimage to the Holy Land slowly decreased, but it was revived with the crusades. In the early 14th century, Rome became the pilgrim capital of Europe. This was further stimulated by the introduction of the Jubilee celebration⁴ in 1300 (Kolanović 1982: 14). Croatian pilgrims must have been known in Rome even before the 14th century, since Dante Alighieri mentions them in his poem *Divina Comedia*, and ever since 1441 they have had their guesthouse of St. Jerome (Peričić 1985: 551). The first mention of Croats as pilgrims can be found in the Gospel of Cividale (*Codex aquileiensis*) dating from the 9th century, which contains a list of Croatian dignitaries who went on pilgrimage to Cividale del Friuli.⁵ Trpimir, Bribina, Trpimir's son Petar, Count Branimir and his wife Countess Maruša, etc.

An interesting piece of information can be read from 13th century wills. There were so-called *testamentary legates* who went on pilgrimages instead of the testator. The testator usually left funds necessary for the pilgrimage, with an additional sum as a reward for the journey made.⁶ The most frequent destination of such testamentary pilgrimages was the Holy Land. The same custom of *testamentary legates* journeying to Rome and Santiago de Compostela can be found in wills from the 15th century onwards (Čoralić 2009: 6; 2009a: 88; 2010: 41).

The European pilgrimages saw major development in the Middle Ages, when the main classification of pilgrimages was also adopted: *great pilgrimages* were those made to four pilgrimage destinations, namely Rome, Santiago de Compostela, St. Thomas of Canterbury and the Three Wise Men in Cologne. All other pilgrimages were classified as *small pilgrimages* (Milovan 1975: 109). Dante Alighieri called pilgrims who went to the Holy Land *palmarius*, those who journeyed to Rome *romerius*, and pilgrims who went to the

3 Djelo anonimnog kršćanina iz Bordeauxa *Itinerarium a Burdigalia Hierosolymam* najstariji je putopis u Svetu zemlju; kao i opis putovanja hodočasnice Egerie, koja je hodočastila u Jeruzalem potkraj 4. ili početkom 5. stoljeća (Krašić 2001: 135).

4 Jubilej ili sveta godina posebna je godina u kojoj se može dobiti potpuno oprostjenje grijeha. Ova tradicija vjerojatno datira mnogo prije prvoga potvrđenog Jubileja 1300. godine i pape Bonifacija VIII. Tada se Jubilej slavio početkom stoljeća. Papa Klement VI. uvodi 1342. godine slavljenje svakih 50 godina, papa Urban VI. 1389. svake 33 godine, a papa Pavao II. 1470. godine svakih 25 godina. Obično se slavi svakih 50 ili 25 godina. Jubilej je popraćen masovnim hodočašćima u Rim. Prikazuje se scenskom slikom ispred Sv. vrata ili Sv. Stuba (Azinović Bebek 2012: sv. 2: 280).

5 *Čedadski evanđelistar (Codex aquileiensis)* kodeks je evanđelja na latinskom jeziku, pisan uncajalom 5. do 6. stoljeća, isprva čuvan u Akvileji, zatim u Čedadu (Cividale); na rubovima stranica su potpisi hodočasnika 8. do 10. stoljeća. <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6675> (ožujak 2013.).

6 Sinovi šibenskog plemića Mihaela Simeonića su 1490. godine dali franjevcu Mihaelu Mikulotiću za hodočašće u Svetu zemlju 40 dukata i to 12 u gotovini, dok je preostalih 28 dukata Mikulotić založio za crkvu sv. Križa u Krapnju. Taj podatak govori kako je put hodočasnika u Svetu zemlju stajao 12 dukata. <http://povijest.net/sadrzaj/lenta/srednji-vijek/drustvo/653-krizarski-ratovi-i-hodocasca-u-svetu-zemlju.html> (ožujak 2013.).

7 Dante Alighieri, *Vita Nova*, paragrafo 40°. commento al XXIV sonetto: "È però da sapere che in tre modi chiamano propriamente le genti che vanno al servizio dell'Altissimo: chiamansi *palmieri* in quanto vanno oltre mare là dove molte volte recano la palma; chiamansi *pelegrini* in quanto vanno a la casa di Galizia, però che la sepoltura di sa' Jacopo fue più lontana de la sua patria [...] chiamansi *romei*, in quanto vanno a Roma [...]." (RMD 1. 1. 2009: 52).

3 *Itinerarium a Burdigalia Hierosolymam*, a work by an anonymous Christian of Bordeaux, is the oldest itinerary of the journey to the Holy Land, and is a description of the journey of pilgrim Egerie, who went on pilgrimage to Jerusalem at the end of the 4th or the beginning of the 5th century (Krašić 2001: 135).

4 A jubilee or a holy year is a special year in which complete absolution of sins can be obtained. The tradition probably dates much further back than the first confirmed jubilee of 1300 and Pope Boniface VIII. At that time, jubilee was celebrated at the beginning of a century. In 1342 Pope Clement VI introduced the celebration of a jubilee every 50 years, and in 1389 Pope Urban VI shortened the period to every 33 years, while Pope Paul II in 1470 decided on every 25 years. It is usually celebrated every 50 or 25 years. A jubilee is accompanied by mass pilgrimage to Rome. It is represented by a scenic picture with the Holy Door or the Holy Stairs (Azinović Bebek 2012: vol. 2: 280).

5 The Gospel of Cividale (*Codex aquileiensis*) is a Gospel codex written in Latin, in uncial, in the 5th or 6th century. At first it was kept in Aquileia, and then in Cividale. On page margins, there are signatures of pilgrims from the 8th-10th century <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6675> (March 2013).

6 In 1490, sons of the Šibenik nobleman Mihael Simeonić gave the Franciscan friar Mihael Mikulotić 40 ducats for pilgrimage to the Holy Land. 12 ducats were in cash, whereas the remaining 28 were pledged by Mikulotić for the church of the Holy Cross in Krapanj. This piece of information reveals that a pilgrimage to the Holy Land cost 12 ducats. <http://povijest.net/sadrzaj/lenta/srednji-vijek/drustvo/653-krizarski-ratovi-i-hodocasca-u-svetu-zemlju.html> (March 2013).

najčešće jednom tijekom života, zahtijevala su duge pripreme i znatnu svotu novaca. Putovanje je katkad trajalo i više godina.

Hodočasnički putovi bili su i putovi trgovine, druženja, upoznavanja novih zemalja i običaja, ali i razbojstava. Na tim putovima su se za potrebe hodočasnika osnivali gostinji i svratišta. Hodočasnici su dodjeljivane posebne zaštite na putu, a oni su isticanjem svojih hodočasničkih oznaka (plašta sa školjkom sv. Jakova, kape s ušivenim medaljicama, a kasnije i krunice u ruci) pokazivali kako su na duhovnom putu i time naglašavali svoju bezazlenost. U mjestima koja su se nalazila na hodočasničkim putovima obično su postojala bratstva koja su pružala pomoć i zaštitu hodočasnici (Kolanović 1982: 24).⁸

Razvoj hodočasničkih putova utjecao je i na brojnost hodočasničkih mjesta pa tako hodočasnici na svom putu u neko udaljeno mjesto može posjetiti više njih. Tako je hodočasnici na putu za Köln mogao stati u najmanje šest drugih hodočasničkih mjesta – Salzburg, Ulm, Passau, Regensburg, Würzburg i Andernach (Budak 1991: 18).

Hodočašća u marijanska svetišta postala su brojnija nakon 13. stoljeća. Najpoznatije je Loreto,⁹ kamo Hrvati posebno rado hodočaste, te Assisi, Mariazell,¹⁰ Einsiedlen, Čestohova, itd. Hodočasničko mjesto Andech u to je vrijeme čak promijenilo pobožnost sa svetačke u marijansku (Fassbinder 2003: 123, 134).

Za razliku od srednjovjekovnih hodočašća, ona novovjekovna bila su kraća te ograničena na lokalna ili regionalna hodočasnička mjesta. Običaj je bio da vjernik za života osobno posjeti više svetišta, a ponekad se priključivao zajedničkom hodočašću u neko značajnije hodočasničko mjesto (Fassbinder 1999: 135). Grupna hodočašća bila su dio *demonstratio catholica*, a vjerovalo se da grupne molitve lakše i brže dopiru do vrata Neba (Fassbinder 2003: 124). Još jedna odlika novovjekovnih hodočašća bile su i posjete više mjesta na jednom hodočašću. Obično bi se na jednom putovanju posjetilo najmanje dva, ali i više mjesta koja su nekako povezana – bilo blizinom, bilo vrstom pobožnosti. Svakako je ovakav običaj posjete više hodočasničkih mjesta na jednom putovanju drugačiji od srednjovjekovnih običaja posjete svetišta na putu prema glavnom cilju hodočašća.

Hodočašća su važan instrument propagande *fidei catholicae*, međutim nikad nisu bila obvezujući program kao redovito slavljenе mise. Sudjelovanje na hodočašću uvijek je slobodan izbor i osobna odluka svakog vjernika (Fassbinder 2003: 123).

HODOČASNIČKE OZNAKE

Vjernik po obavljenom hodočašću želi uspomenu na taj pothvat. Zaista je u srednjem vijeku bio pothvat otići na

8 Od 1203. godine u Zadru djeluje Bratovština sv. Jakova koja zajedno s istoimenom bratovštinom iz Šibenika i drugih naših primorskih gradova povezuje hodočasnike različitih krajeva i organizira hodočašća u galicijsko svetište Santiago de Compostela i drugdje (Kolanović 1982: 24).

9 U svibnju 1291. godine anđeli su prenijeli nazaretsku kućicu na Trsat. Nakon 3 godine premjestili su je u Recanati na 8 mjeseci, dok se konačno nije smjestila u Loreto (Peričić 1985: 552).

10 Habsburgovci su odabrali Mariazell kao središte svoga osobnog štovanja Marije (Gürtler 2008: 172).

shrine at Santiago de Compostela *pelegrini*⁷ (RMD 1. 1. 2009: 52). Mediaeval pilgrimages were generally made once in a lifetime, and they necessitated long preparations and a substantial sum of money. The journey sometimes took several years.

The pilgrims' routes were also routes of trade, companionship, learning about new countries and customs, and also of robberies. Along the roads, guest houses and inns were opened to accommodate pilgrims. Pilgrims had to carry with them a letter of recommendation guaranteeing that they had confessed their sins and their intentions were honest. They were entitled to protection and assistance from fraternities and guest houses along their way (Kolanović 1982: 24).⁸

The development of pilgrimage routes resulted in an increased number of pilgrimage destinations, so that a pilgrim who travelled to a distant place could visit several of them. Thus, a pilgrim on his way to Cologne could stop in at least six other pilgrimage destinations: Salzburg, Ulm, Passau, Regensburg, Würzburg and Andernach (Budak 1991: 18).

Pilgrimage to Marian shrines became more popular after the 13th cent. The most famous destination was Loreto,⁹ favourite among Croatian pilgrims, and Assisi, Mariazell,¹⁰ Einsiedlen, Częstochowa etc. At that time, the pilgrimage destination of Andechs even changed its devotion from a saint to the Blessed Virgin Mary (Fassbinder 2003: 123, 134).

In contrast to mediaeval pilgrimages, early modern ones were shorter and limited to local or regional pilgrimage destinations. It was customary for believers to visit several shrines during their lifetime, and sometimes they would join a group pilgrimage to a major pilgrimage site (Fassbinder 1999: 135). Group pilgrimages were part of *demonstratio catholica*, and people believed that group prayers reached the Gateway of Heaven more easily and quickly (Fassbinder 2003: 124). Another feature of the early modern pilgrimages was that, during a single journey, several sites were visited. Usually, a journey would encompass at least two, and possibly even more destinations that were linked in one way or another – either by their closeness in space, or by the type of devotion. This custom of visiting several pilgrimage destinations during a single journey was certainly different from the mediaeval custom of visiting shrines along the

7 Dante Alighieri, *Vita Nova*, paragraph 40, comment to sonnet XXIV: "È però da sapere che in tre modi chiamano propriamente le genti che vanno al servizio dell' Altissimo: chiamansi *palmieri* in quanto vanno oltre mare là dove molte volte recano la palma; chiamansi *pelegrini* in quanto vanno a la casa di Galizia, però che la sepoltura di sa' Jacopo fue più lontana de la sua patria [...] chiamansi *romei*, in quanto vanno a Roma [...]". (RMD 1. 1. 2009: 52).

8 Since 1203, the Fraternity of St. James in Zadar has been working with the fraternities of the same name in Šibenik and other coastal towns of Croatia to establish links among pilgrims from various regions, and organize pilgrimages to the Galician shrine of Santiago de Compostela and elsewhere (Kolanović 1982: 24).

9 In May 1291, angels transferred the Nazareth house to Trsat. Three years later, they relocated it to Recanati, where it stayed for 8 months, before being finally located in Loreto (Peričić 1985: 552).

10 The Habsburgs chose Mariazell for the centre of their personal worship of the Blessed Virgin Mary (Gürtler 2008: 172).

hodočašće. Fenomen uzimanja suvenira s putovanja očito je univerzalna potreba čovjeka te je ostala nepromijenjena do današnjih dana. Potrebu za obilježavanjem hodočašća možemo pratiti od 11. stoljeća. Do tada su uspomene s hodočašća bile od lomljivih materijala – keramičkih ili staklenih ampula, komada tkanine, zemlje, palmina lišća ili sl. S hodočašća u Sanitago de Compostelu obično su se uzimale školjke Jakovljeve kapice. Jedna takva pronađena je u kapeli sv. Petra u Novom mestu (Azinović Bebek, Pleše 2009: 14). Od 11. do 15. stoljeća možemo pratiti razvoj hodočasničkih oznaka. U početku su one predstavljale svojevrsni osobni statusni simbol da bi od 14. stoljeća započela masovna proizvodnja koja u 15. stoljeću poprima uloge amuleta ili ukrasa (Haasis-Berner 2002: 77). Strana literatura ove predmeta naziva *pilgrim signs*, *pilgrim badges* (Spencer 1998: 3), *Pilgerzeichen* (Haasis-Brener 2002: 66).

Takve su oznake bile gotovo sve od legure olova i kositra, najčešće vrlo tanke, vrlo kičeno obrađene (Grünewald 2001: 72). Obično su oznake bile plastične obrade, jednostrane, a vrlo su rijetke imale dvostranu obradu. Noseći hodočasničke oznake vjernici su isticali svoje svjetonazore. Od 12. do 14. stoljeća rađene su tako da su imale više ušica kojima su se pričivale za odjeću, kapu ili torbu. Od 14. stoljeća proizvodile su se lijevanjem na proboj, a od 15. stoljeća najčešće su plosnato lijevane. Često su umetane u okvir s malim trokutastim ili zupčastim držačima, a potom su ušivane za odjeću (sl. 1a–b, sl. 2) kao gumbi ili kroz ušicu na vrhu, a poneki su se nosili na odjeći kao broševi (Grünewald 2001: 73). Može se zaključiti kako se pri izradi podjednako pazilo na jasnoću i čitljivost svetačkih prikaza, ali i na prilagođavanje kompozicije obliku okvira. Do polovine 14. stoljeća takve oznake obično su bile stavljane zajedno s pokojnikom u grob, ne bi li po dolasku u raj bio prepoznat kao hodočasnik (Haasis-Berner 2002: 69).

Osim oporuka, zapisa o hodočašću kraljeva, plemstva i odličnika, hodočasničke su oznake posredni dokaz postojanja hodočašća u neko mjesto. Riječ je o proizvodnji robe koja očito ima veliku potražnju. Analizirajući hodočasničke oznake prvo je potrebno odrediti prikaz na njima. Najčešće je riječ o svecu ili Majci Božjoj koji se štiju u određenom hodočasničkom mjestu. Ikonografski prikazi ponekad sugeriraju dataciju (npr. prikaz crkve, svetišta, oblik zvonika, odjeće – bilo profane bilo liturgijske, prikaz viteških odora, kaciga, kapa i sl.). Ponekad oznake imaju i natpis koji nam pomaže pri identifikaciji tih mjesta. Najčešće su to natpisi marijanskih hodočasničkih mjesta. Vrlo su rijetke hodočasničke oznake s prikazom grbova (pokrajina ili gradova), koje se datiraju početkom 15. stoljeća (Haasis-Brener 2002: 71).

Velik je nesrazmjer između produkcije hodočasničkih oznaka i onih do danas očuvanih. U mjestu Einsiedeln u dva je tjedna 1466. godine prodano više od 130 000 komada hodočasničkih oznaka, a danas je poznato svega 25 hodočasničkih oznaka toga mjesta (Haasis-Berner 1999: 272). Pravo na proizvodnju hodočasničkih oznaka davala je crkva, tj. biskupija, a obično su ih dobivala mjesta u kojima se davao papinski oprost grijeha (Haasis-Berner 1999: 274).

way to the main pilgrimage destination.

Pilgrimage was an important instrument of the *fidei catholicae* propaganda, but they have never been obligatory, as the celebration of mass is. Participation in a pilgrimage is a matter of free choice and personal decision of each individual believer (Fassbinder 2003: 123).

PILGRIM BADGES

On a completed pilgrimage, the believer wanted a memento of his undertaking. In the Middle Ages, going on a pilgrimage was indeed an enterprise! The phenomenon of souvenir-taking seems to be a universal human need, which has remained unchanged to this day. The urge to mark the pilgrimage with a token can be traced from the 11th century. Before then, pilgrimage souvenirs were made of fragile materials: ceramic or glass ampullas, pieces of cloth, earth, palm leaves and similar. Pilgrims usually brought back St. James shells from Santiago de Compostela. One such shell was found in the chapel of St. Peter in Novo Mesto (Azinović Bebek, Pleše 2009: 14). In the period between the 11th and 15th centuries, we can observe the development of pilgrim badges. At the beginning, such badges represented a certain personal status symbol. In the 14th century, their mass production began, and in the 15th century they obtained the role of amulets or ornaments (Haasis-Berner 2002: 77). Foreign literature defines such objects as *pilgrim signs*, *pilgrim badges* (Spencer 1998: 3), *Pilgerzeichen* (Haasis-Brener 2002: 66).

Nearly all pilgrim pendants were made of an alloy of lead and tin, and they were often very thin and richly decorated (Grünewald 2001: 72). Usually, they were plastically rendered on one side, and only rarely on both sides. By wearing them, believers expressed their worldview. Between the 12th and 14th centuries, pilgrim badges had several eyes used to sew them on clothes, caps or bags. In the 14th century, they began to be produced using the cast *a jour* technique, and after the 15th century they were usually cast flat. They were often placed in a frame and fixed with small triangular or prong-like fittings, and then sewn on clothes (Fig. 1a–b, Fig. 2) as buttons, or using an eye at their top. Some were also worn as brooches (Grünewald 2001: 73). A conclusion can be drawn that, in the production of badges, equal attention was attributed to the clarity and readability of the saints' depictions, and also to the adjustment of the composition to the shape of the frame. Until the middle of the 14th century, such badges were placed in graves together with the deceased, in order to make them recognizable as pilgrims on their arrival in Heaven (Haasis-Berner 2002: 69).

In addition to wills, and records on the pilgrimages of kings, nobles and dignitaries, pilgrim badges are also an indirect proof of pilgrimage to certain destinations. These objects were clearly in high demand. When pilgrim badges are analysed, one first has to identify the figures depicted on them. Mostly, these were saints or the Blessed Virgin Mary, worshipped in a pilgrimage destination. Iconographic representations sometimes suggest dating (e.g. depictions of a church, shrine, belfry shape, clothes – both profane and liturgical, knight's uniforms, helmets, caps etc.). Occasionally

Sl. 1 a) sv. Sebastijan, sv. Rok kao hodočasnik i sv. Wolfgang, Bad Aussee, oko 1475. – 1485.; b) sv. Ivan Krstitelj i sv. Jodok (Jošt), oko 1425. – 1435. – način nošenja hodočasničkih oznaka; fotografije preuzete s mrežne stranice <http://tarvos.imareal.oew.ac.at> (ožujak 2013.)

Fig. 1 a) St. Sebastian, St. Roch as a pilgrim and St. Wolfgang, Bad Aussee, around 1475 – 1485; b) St. John the Baptist and St. Jodok, around 1425 – 1435) – Manner of wearing pilgrim badges; photographs taken from <http://tarvos.imareal.oew.ac.at> (March 2013)

Sl. 2 Hodočasnički plašt s kasnosrednjovjekovnog groblja u Lourdesu (prema Mitchiner 1986: 7)

Fig. 2 A pilgrim's mantle from the Late Mediaeval cemetery in Lourdes (from Mitchiner 1986: 7)

Zorni prikaz hodočasničkog odijevanja donosi slovenska narodna pjesma (Knez 1995: 161):¹¹

„Kdor mi hoče romar biti
Romar svetega Jakopa,
More zjutraj zgodaj vstajat,
Zvečer pozno spat iti,
On ima zraven sebe
Le-to palco romarsko

Tko želi biti hodočasnik
Hodočasnik sv. Jakova
Mora ustati rano ujutro
I kasno navečer leći
Sve što treba je
hodočasnički štap

badges contain inscriptions which can help identify the locations, and such inscriptions usually originate from Marian pilgrimage destinations. Pilgrim badges rarely contain coats-of-arms (of provinces or towns), and those have been dated to the early 15th century (Haasis-Brener 2002: 71).

The numbers of pilgrim badges produced and of those that have been preserved to date are very different. In Einsiedeln, in two weeks of 1466, 130 000 pilgrim badges were sold, and nowadays only 25 badges originating from that locality are known (Haasis-Berner 1999: 272). The right to produce pilgrim badges was granted by the church, i.e. the diocese, and it was usually granted to localities in which Papal absolution of sins was given (Haasis-Berner 1999: 274).

A vivid portrayal of a pilgrim's clothing is provided by a Slovene folk poem (Knez 1995: 161):¹¹

„Kdor mi hoče romar biti
Romar svetega Jakopa,
More zjutraj zgodaj vstajat,
Zvečer pozno spat iti,
On ima zraven sebe
Le-to palco romarsko
In debeli roženkranc.“
„Naredite meni zdaj

Whoever wants to be a pilgrim
a pilgrim of St. James
has to get up early in the morning
and lie down late at night.
All he needs is
a pilgrim staff
and a thick rosary.
Make me now

¹¹ Štrekelj 1895. – 1923., i, št. 37 – kranjska, p. 75 i št. 312a – gorenjska, p. 356 po Knez 1995: 161.

¹¹ Štrekelj 1895 – 1923, and, No. 37 – kranjska, p. 75 and No. 312a – gorenjska, p. 356 according to Knez 1995: 161.

In debeli roženkranc.“	i debela krunica.
“Naredite meni zdaj	Napravite mi sada
Černo romarsk' oblačil	crnu hodočasničku haljinu
Dajte m' černo kapico	Dajte mi crnu kapicu
Romarsko tud palčico	i hodočasnički štap
Kot se romarju spodob“	kako se priliči hodočasniku.

Vrlo se malo zna o majstorima koji su proizvodili hodočasničke oznake. Za pretpostaviti je kako su bili vješti u minucioznom radu, umjetnički nadareni i dobri poznavatelji ikonografije. B. Spencer navodi kako su u 12. i 13. stoljeću u Canterburyju i Parizu bili poznati majstori koji su radili sitne predmete u metalu, a nazivani su *biblotier* ili *miraclier* (Spencer 1998: 7). Zabilješka o majstorima u Yorku iz 14. stoljeća, koji su samo lijevali i otkupljivali kalupe za hodočasničke oznake, govori nam kako se dogodila podjela poslova u proizvodnji hodočasničkih oznaka (Spencer 1998: 7). To ne čudi s obzirom na činjenicu kako je tijekom 14. i 15. stoljeća proizvodnja hodočasničkih oznaka bila na vrhuncu. U 15. stoljeću u Composteli došlo je i do podjele proizvođača hodočasničkih oznaka prema tipu suvenira koje su proizvodili (Spencer 1998: 7). U Münchenu je 1392. godine živjelo oko 10 000 ljudi, a za vrijeme važnih svetkovina moglo se izbrojati i 40 000 hodočasnika. Stotinjak godina poslije u Aachenu je izbrojano 142 000 hodočasnika u jednom danu (Spencer 1998: 13).

Reformacija donosi promjene u vrsti hodočasničkih oznaka, kao i načinu njihova nošenja (Mitchiner 1986: 260). Osim izgleda i načina nošenja promijenio se i materijal od kojeg su izrađivane. U 13. stoljeću najradije su nošene ampule i oznake s iglom za prikopčavanje, izrađene od legure kositra¹² ili čistog kositra. Tijekom 14. i 15. stoljeća i dalje su bile omiljene ampule i oznake s iglom za kopčanje istog sastava, s većom upotrebom legure kositra i bakra,¹³ a nastao je i običaj izrade brakteata¹⁴ od bakra i cinka (Mitchiner 1986: 12). Ampule su se prestale koristiti u 16. stoljeću, a hodočasničke oznake polako su se zamijenile hodočasničkim medaljicama. Hodočasničke medaljice su, za razliku od hodočasničkih oznaka, najčešće rađene od bronce, bilo lijevane, bilo kovane, i načinjene od jednog dijela. Imale su ušicu za vješanje te su nošene na lancu ili traci ili pak kao završetak krunice. I one predstavljaju uspomenu na učinjeno hodočašće, ali i poseban oblik svetačke pobožnosti.

HODOČASNIČKI PRIVJESCI NAĐENI U HRVATSKOJ

Hodočasnički su privjesci predmeti izrađeni od kositra, a nošeni su kao privjesci na traci ili ušiveni na odjeću. Prema svom obliku i načinu izrade ne pripadaju u kategoriju medaljica, nego su puno bliži hodočasničkim oznakama (tab. 1). Hodočasnički privjesci ovdje obrađeni, sastavljeni su od više dijelova – okvira, figure i stakla. Svojom oblikom i funkcijom više nalikuju hodočasničkim oznakama, međutim nemogućnost točne datacije i razlike od analogija pronađenih

12 85 do 99% kositra uz dodatak bakra, antimona, bizmuta ili olova.

13 Od 15. stoljeća bakar ulazi u širu upotrebu, više nego kositar.

14 Brakteat (lat. *bractea* – tanki metalni lim) je vrsta medalje ili novca kovanih jednostrano. U ovom je slučaju riječ o hodočasničkim brakteatima koji se mogu naći do 17. stoljeća.

Černo romarsk' oblačil	a black pilgrim robe,
Dajte m' černo kapico	give me a black cap,
Romarsko tud palčico	and a pilgrim staff,
Kot se romarju spodob“	as appropriate for a pilgrim.

Very little is known about craftsmen who produced pilgrim badges. Presumably, they were very skilled at precision work, artistically talented and knowledgeable about iconography. B. Spencer writes that, in the 12th and 13th centuries in Canterbury and Paris, there were famous masters who produced small metal objects, and they were called *biblotier* or *miraclier* (Spencer 1998: 7). A record on 14th century masters from York, who only cast and bought moulds for pilgrim badges, reveals that there was a division of labour in the production of pilgrim badges (Spencer 1998: 7). This is not surprising, given that the production of pilgrim badges reached its peak in the 14th and 15th centuries. In the 15th century, the producers of pilgrim badges in Compostela were divided according to the type of souvenirs they produced (Spencer 1998: 7). In 1392, the population of Munich was around 10 000, but during festivities there were as many as 40 000 pilgrims. About a hundred years later, 142 000 pilgrims were recorded in Aachen in a single day (Spencer 1998: 13).

The reformation brought changes to the type of pilgrim badges and the manner in which they were worn (Mitchiner 1986: 260). Besides the appearance and the manner of wearing, the material they were made of also changed. In the 13th century, the favourites were ampullas and badges with a pin, made of a tin alloy¹² or pure tin. During the 14th and 15th centuries, ampullas and badges with pins of the same composition were still popular, with increased use of tin and copper alloy,¹³ and a new custom was the production of bracteate¹⁴ made of copper and zinc (Mitchiner 1986: 12). Ampullas went out of use in the 16th century, and pilgrim badges were slowly replaced by pilgrim medals. In contrast to pilgrim badges, pilgrim medals were usually made of bronze, whether they were cast or wrought, and they were made from a single piece. They had an eye so that they could be worn on a chain or ribbon, or as a pendant on a rosary. They, too, served as reminders of the pilgrimage, and also as a special form of devotion to the saints.

PILGRIM PENDANTS DISCOVERED IN CROATIA

Pilgrim pendants are tin objects which were worn as pendants on a ribbon, or sewn onto clothes. Their shape and method of production do not allow their classification in the medal category, but put them much closer to pilgrim badges (Tab. 1). The pilgrim pendants discussed here are composed of several parts: frame, figure and glass. Their shape and function put them closer to pilgrim badges, but the impossibility of their precise dating, and differences from analogies found in foreign literature, prompted me to call these items pilgrim pendants, rather than pilgrim

12 85-99% tin with admixture of copper, antimony, bismuth or lead.

13 After the 15th century, copper was increasingly used, more than tin.

14 Bracteate (Lat. *bractea* – thin metal sheet) – a type of single-sided medal or coin. Pilgrim bracteates, mentioned here, can be found till the 17th century.

u stranoj literaturi, navele su me da ove predmete nazovem hodočasnički privjesci, umjesto eksplicitno hodočasničke oznake. Hodočasničke oznake produkt su pojedinih hodočasničkih mjesta. U stranoj su literaturi pobrojane i identificirane (Spencer 1998; Haasis-Brener 1999; 2002; Grünwald 2001; Mitchiner 1986), dok nama predstoji takav rad, uvjetovan češćim objavljivanjem ovakvih nalaza. Šest hodočasničkih privjesaka nađeno je prilikom arheoloških istraživanja oko crkve Majke Božje Gorske u Loboru (Filipec 2010), zatim jedan prilikom arheoloških istraživanja groblja oko crkve sv. Nikole Biskupa u Žumberku (Azinović Bebek 2009) a jedan je iz Mihovljana.¹⁵ Privjesci se sastoje od okvira i plosnato obrađene figure koja je staklom i okvirom učvršćena unutar privjeska (sl. 3). Pet privjesaka ima očuvano staklo. Tri su okvira u obliku srca, tri u obliku romba, jedan u obliku križa s upisanim krugom te jedan privjesak u obliku Majke Božje, ali bez okvira (tab. 1). Na plosnatim figurama tri je puta prikazana Bogorodica u zvonolikom plaštu s djetetom Isusom u naručju, a jednom je prikazan sv. Ivan Nepomuk kako stoji na Karlovu mostu. Ostalima nije bilo moguće identificirati prikaz, a da se ne uništi privjesak pa to nije učinjeno. Privjesak br. 8 tehnikom izrade ne pripada u potpunosti u ovu kategoriju; međutim, u tumaču posuđenih nalaza iz Muzeja Međimurja naveden je kao hodočasnički privjesak iz 16. stoljeća. Na licu je prikaz Bogorodice u zvonolikom plaštu s djetetom Isusom u naručju, a na naličju je prikaz euharistije.

Zbog prikaza na njima, jasno je kako su svi ovi privjesci vezani uz hodočašća, međutim, bez natpisa je teško identificirati hodočasnička mjesta. Tipizirani prikaz Bogorodice u zvonolikom plaštu karakterističan je za hodočasnička mjesta, međutim ovima nedostaju dodatni atributi po kojima ponekad možemo pretpostaviti o kojem je točno hodočasničkom mjestu riječ.

badges. Pilgrim badges are products of specific pilgrimage destinations. They are catalogued and identified in foreign literature (Spencer 1998; Haasis-Brener 1999, 2002; Grünwald 2001; Mitchiner 1986), but that work still remains to be done in Croatia, as a result of more frequent publication of such finds. Six pilgrim pendants were discovered during the archaeological excavations around the church of Majka Božja Gorska in Lobar (Filipec 2010), one during the archaeological excavation of the cemetery around the church of St. Nicholas the Bishop in Žumberak (Azinović Bebek 2009), and one in Mihovljan.¹⁵ The pendants consist of a frame and flat figure, fixed in the pendant by glass and frame (Fig. 3). The glass is preserved on five pendants. Three of the pendants are heart-shaped, three are rhomboid, one is cross-shaped with an inscribed circle, and one has the form of the Blessed Virgin Mary, but the frame is missing (Tab. 1). Three of the flat figures are depictions of the Blessed Virgin Mary wearing a bell-shaped mantle with infant Jesus in her arms, and one of St. John of Nepomuk on top of the Charles Bridge. The representations on others could not be identified without destroying the pendants, and that has not been done. Based on the production technique, pendant No. 8 does not entirely belong to this category, but the list of artefacts borrowed from the Museum of Međimurje describes it as a pilgrim pendant from the 16th century. On the face, there is a depiction of the Blessed Virgin Mary wearing a bell-shaped mantle with infant Jesus in her arms, and on the reverse a representation of the Eucharist.

From the depictions, it is clear that these pendants are associated with pilgrimages; however, with no inscriptions, it is difficult to establish the pilgrimage destinations they originate from. The portrayal of the Blessed Virgin Mary in a bell-shaped mantle is characteristic of all Marian pilgrimage destinations, but these depictions lack additional attributes whereby the localities of their provenance could be identified.

Sl. 3 Hodočasničke oznake sastoje se od dva dijela – okvira i oznake, koja u ovom slučaju prikazuje Mariju s djetetom Isusom u desnom naručju, 15. stoljeće (prema Mitchiner 1986: 265, br. 1027, približno 2 : 1)

Fig. 3 Pilgrim badges consist of two parts – a frame and a badge, in this case depicting the Blessed Virgin Mary with infant Jesus in her right arm, 15th century (from Mitchiner 1986: 265, No. 1027, approx. 2 : 1)

Prepoznato je pet figura umetnutih u okvire hodočasničkih privjesaka (sl. 4a – d). Samo jedan primjer (sl. 4d) predstavlja sveca – sv. Ivana Nepomuka,¹⁶ ostalo (sl. 4a – c)

¹⁵ Privjesak je posuđen za obradu ljubaznošću Branke Marcuiš, kustosice Arheološkog odjela Muzeja Međimurja u Čakovcu.

¹⁶ Pobožnost sv. Ivanu Nepomuku raširila se odmah po njegovoj smrti u 14. stoljeću. Sv. Ivan Nepomuk bio je svećenik praške nadbiskupije, živio je

Five of the figures inserted in the frames of the pilgrim pendants have been identified (Fig. 4a – d). Only one of them (Fig. 4d) represents a saint, St. John of Nepomuk,¹⁶

¹⁵ The pendant has been borrowed for processing thanks to the kindness of Branka Marcuiš, curator of the Archaeological Department of the Čakovec Museum of Međimurje.

¹⁶ Devotion to St. John of Nepomuk spread immediately after his death in

LOKALITET / SITE				
LOBOR	2	2	1	1
MIHOVLJAN	-	1	-	-
ŽUMBERAK	1	-	-	-

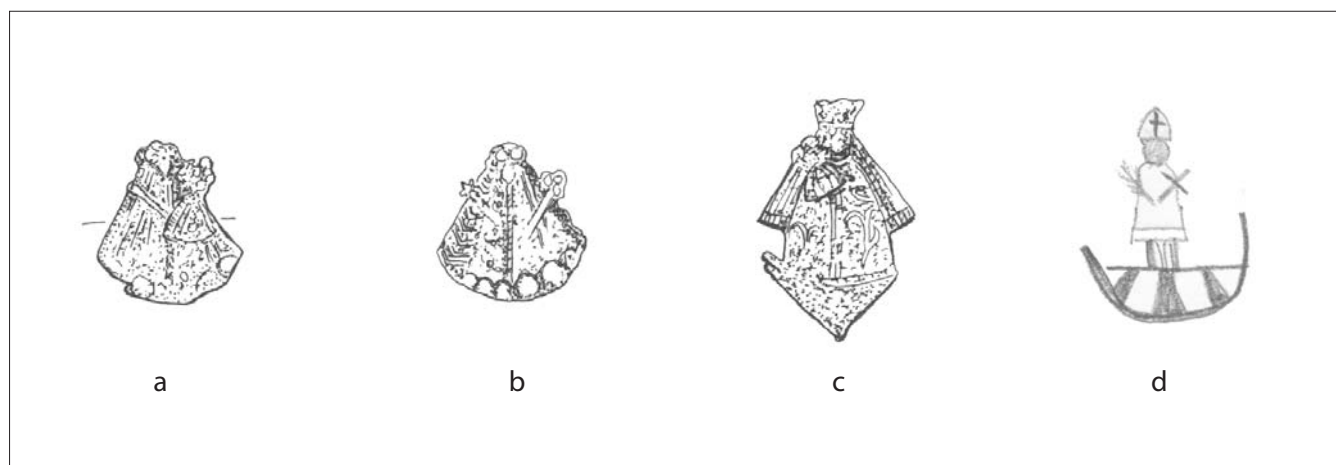
Tab. 1 Oblici hodočasničkih privjesaka (A. Azinović Bebek)
Tab. 1 Pilgrim pendant forms (prepared by: A. Azinović Bebek)

su prikazi Majke Božje u zvonolikom plaštu s djetetom Isusom u naručju. Figura sv. Ivana Nepomuka najbližnja je hodočasničkim oznakama iz 15. i 16. stoljeća. Figure hodočasničke Majke Božje ne mogu se sa sigurnošću identificirati. Sa žezlom u ruci prikazuju se Marije iz Altöttinga i Einsiedlena, ali i Majka Božja Gorska. Hodočasnički privjesak T. 1: 7 nije bilo moguće otvoriti, ali je prepoznata figura Marije u zvonolikom plaštu s Isusom između dva stakla učvršćena trokutastim držačima. Privjesak je u obliku srca, od kositra, površina je ukrašena urezima i točkama. Ostale tri figure Marije su i nacrtane:¹⁷

Ovu skupinu predmeta iznimno je teško datirati. Svo-
jim izgledom i načinom izrade više naginju hodočasničkim
oznakama nego medaljicama. U Loboru je šest primjeraka
nađeno u grobovima, međutim nije ih moguće preciznije
datirati. Današnja crkva izgrađena je polovinom 15. stolje-
ća, a grobljanski zid u 16. stoljeću (Filipec 2010). Ovi nalazi
nađeni su u grobovima bliže pročelju, unutar grobljanskog
zida. Žumberački primjerak nađen je u sloju grobova 16. do
18. stoljeća, ali izvan konteksta groba, u prebačenoj zem-
lji. Za mihovljanski primjerak ne postoji nikakav podatak o
tome gdje je i kako nađen, osim zabilješke u popisu pred-
meta preuzetih od Muzeja Međimurja, gdje piše kako je
riječ o hodočasničkom privjesku iz 16. stoljeća. Analogija s
drugim sličnim predmetima nije od velike koristi. Srolike
hodočasničke oznake M. Grünwald datira u 15. stoljeće
(Grünwald 2001: 151, br. 134 – 15. stoljeće) i oni načelno
sličie ovdje prikazanim hodočasničkim privjescima. Izrađe-
ni su jednakom tehnologijom, od jednakog materijala te su
sličnih veličina. S. Fassbinder donosi sličan primjerak, a dati-

while the others (Fig. 4a – c) are depictions of the Blessed
Virgin Mary in a bell-shaped mantle with infant Jesus in her
arms. The figure of St. John of Nepomuk is the most similar
one to the pilgrim badges of the 15th and 16th centuries. The
figures of the pilgrims' Madonna cannot be identified with
certainty. The Blessed Virgin Mary of Altötting and Einsied-
len is portrayed with a sceptre in her hand, but so is Majka
Božja Gorska. Pilgrim pendant Pl. 1: 7 could not be opened,
but the figure of the Blessed Virgin Mary in a bell-shaped
mantle with Jesus has been recognized between two pie-
ces of glass, fixed with triangular prongs. The pendant is
heart-shaped, made of tin, with a surface decorated with
incisions and dots. The remaining three depictions of the
Blessed Virgin Mary are drawings¹⁷:

Dating this group of artefacts is extremely diffi cult. The
ir appearance and method of production put them closer
to pilgrim badges than to medals. In Lobor, six pendants
were found in graves, but it was not possible to date them
with precision. The existing church was built in the middle
of the 15th century, and the wall enclosing the cemetery in
the 16th century (Filipec 2010). The pendants were discov-
ered in graves closer to the church, within the cemetery wall.
The specimen from Žumberak was discovered in a layer of
graves dating to the 16th – 18th centuries, but away from any
grave context, in dug-out earth. No data exists on where
and how the Mihovljan pendant was discovered; there is
only a note in the list of artefacts received from the Muse-
um of Međimurje, stating that this is a pilgrim pendant from
the 16th century. Comparison to other similar items is not
very helpful. Heart-shaped pilgrim badges have been da-
ted to the 15th century by M. Grünwald (Grünwald 2001:
151, No. 134 – 15th century), and they are generally similar

Sl. 4 Figure iz hodočasničkih privjesaka (a – c: planoteka Odsjeka za arheologiju FFZG; d: A. Azinović Bebek)
 Fig. 4 Figures from pilgrim pendants (a – c: Drawings archive of the Department of Archaeology of the FFZG; d: A. Azinović Bebek)

ra ga u 18./19. stoljeće (Fassbinder 2003: T. 50/2). Međutim, za druge nalaze nema direktnih analogija. Možda je riječ o recikliranju hodočasničkih oznaka. Figure koje su možda u 15. stoljeću predstavljale hodočasničku oznaku, sada su "obučene" u kositrene okvire i zatvorene staklom (vidi sl. 2: Prikaz hodočasničkog plašta s nanizanim hodočasničkim oznakama).

Uzevši sve parametre u obzir, sklona sam ove predmete datirati na početak 16. stoljeća. To je vrijeme kada jenjava produkcija hodočasničkih oznaka, a počinje produkcija hodočasničkih medaljica. Kako ovi predmeti svojim izgledom naginju i jednoj i drugoj grupi hodočasničkih *mementa*, čini se ispravnim datirati ih u 16. stoljeće. Tim više što nam podaci s terena ne pomažu u užoj dataciji. Problem je i neobjavlivanje nalaza pa tako nemamo podataka o produkciji hodočasničkih oznaka u hrvatskim hodočasničkim mjestima koji bi pomogli u analogiji. Naravno, daljnjim objavljivanjem ovakvih nalaza, moći će ih se i točnije datirati.

KATALOG NALAZA

Tabla 1

Opis: hodočasnički privjesak u obliku križa, 16. stoljeće, **T. 1: 1**

Lice: u sredini privjeska je figura sv. Ivana Nepomuka, stoji na Karlovu mostu, u haljini, s biskupskom kapom, u desnoj ruci križ, u lijevoj ruci palma, umetnuto staklo pridržavaju trokutasti držači, krug je naglašen arkadicama, a rubovi križa istaknuti bisernim nizom

Naličje: –

Mjere: 3,8 g; križ 30,5x3,5 mm, krug Ø 18 mm, trokuti (stranice) = a) 3 mm, b) 4 mm, staklo 11,5x12,5 mm, arkadice: visina luka 3 mm, širina luka 2 mm, haste 11x7 mm; kositar

Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, šuta, južna strana kapelice – trijem, 15. 7. 2003., PN 322 / T 135

Opis: figura hodočasničkog privjeska, 16. stoljeće, **T. 1: 2**

Lice: Majka Božja u zvonolikom plaštu, s krunom, dijete Isus u desnom naručju jednako uređen, lice i naličje jednako

to the pilgrim pendants discussed herein. They were produced using the same technology, from the same material, and they are of similar sizes. S. Fassbinder has presented a similar pendant, which he dated to the 18th – 19th centuries (Fassbinder 2003: Pl. 50/2). However, there are no direct analogies for any of the other pendants. Possibly these were recycled pilgrim badges. The figures, which may have been pilgrim badges in the 15th century, were now 'dressed' in tin frames and closed in between pieces of glass (see Fig. 2 – A pilgrim's mantle with pilgrim badges displayed on it).

Bearing in mind all the above parameters, I am inclined to date all these artefacts to the beginning of the 16th century. At that time the production of pilgrim badges slowed down, and pilgrim medals started to be made. These artefacts bear similarities to both groups of pilgrim mementos, and thus their dating to the 16th century seems correct. Especially in light of the fact that field data do not help when establishing a more precise dating. Another problem is scarce publication of finds, resulting in a lack of data concerning the production of pilgrim badges in Croatian places of pilgrimage, which might have been useful for comparison. Obviously, further publication of such finds will provide grounds for a more precise dating.

CATALOGUE OF FINDS

Plate 1

Description: pilgrim pendant in the shape of a cross, 16th century, **Pl. 1: 1**

Obverse: In the centre of the pendant, there is a figure of St. John of Nepomuk, standing on the Charles Bridge, wearing a robe and bishop's hat, holding a cross in his right hand and a palm in his left. The inserted glass is held by triangular prongs, the circle is emphasized with small arcades, and the contours of the cross with a line of pearls

Reverse: –

Dimensions: 3.8 g; cross 30.5x3.5 mm, circle Ø 18 mm, triangles (sides) = a) 3 mm, b) 4 mm, glass 11.5x12.5 mm, small arcades: arch height 3 mm, arch width 2 mm, beam 11x7 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, debris, porch on southern side of chapel, 15 July 2003, PN 322 / T 135

Description: figure from a pilgrim pendant, 16th century, **Pl. 1: 2**

Obverse: The Blessed Virgin Mary wearing a bell-shaped

(kalup), očito ispalo iz nekog okvira. Okvir, nažalost, nije očuvan, ali po obliku figure može se pretpostaviti romboidni okvir

Naličje: –

Mjere: 1,1 g; 25x16 mm; kositar

Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, grob 222, PN 169 / T-073

Opis: hodočasnički privjesak u dijelovima (figura, staklo, okvir), 16. stoljeće, **T. 1: 3**

Lice: figura: Isus i Marija okrunjeni, s ukrašenim ogrtačem; Marija drži žezlo u desnoj ruci, u lijevoj je dijete Isus

Naličje: –

Mjere: figura: 1,2 g; 17x15 mm; staklo veće: 1,7 g; 19x19 mm; staklo manje: 0,6 g; 17x14 mm; okvir: 1,2 g; 25x17 mm; kositar

Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, pročelje, grob 230, SJ 04/03, 30. 7. 2003., PN 171/ T-008, T-073

Opis: profilirani romboidni hodočasnički privjesak s paralelnom ušicom za vješanje i gumbima na polovima, 16. stoljeće, **T. 1: 4**

Lice: figura umetnuta između dva stakla učvršćena trokutastim držačima

Naličje: –

Mjere: 3,9 g; 25(33)x27 mm; staklo: 13x13 mm; kositar

Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, JUG 2, SJ 4, kvadrant D-22, 21. 8. 2004., PN 28 / T-179

Opis: hodočasnički privjesak u obliku romba, 16. stoljeće, **T. 1: 5**

Lice: očuvano jedno staklo i dva fragmenta okvira, staklo su pridržavali trokutasti držači

Naličje: –

Mjere: 1,1 g; okov 22x22 (26x26) mm, legura kositra i olova; staklo 14x14 mm

Mjesto nalaza: ŽUMBERAK, crkva sv. Nikole Biskupa, 2010., S 2, SJ 12, PN 64

Opis: srcoliki hodočasnički privjesak, 16. stoljeće, **T. 1: 6**

Lice: figura Majke Božje s krunom i okrunjenim djetetom Isusom, oboje u ukrašenim plaštevima, Marija stoji na oblacima, u desnoj ruci ima žezlo, jednaki prikaz nalazi se i na naličju – upućuje na kalup. Figura je umetnuta između dva stakla, a sve je uokvireno srcolikim privjeskom od kositra. Površine privjeska ukrašene su urezima, linijama i stiliziranim cvjetićima

Naličje: –

Mjere: figura: 1,2 g; 16x15 mm, srce 4,6 g, 24x31 mm, staklo čitavo Ø 17 mm, slomljeno 15x10 mm; kositar

Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, grob 697, 17. 7. 2007., PN 095 / T-149

Opis: srcoliki hodočasnički privjesak, 16. stoljeće, **T. 1: 7**

Lice: figura Marije u zvonolikom plaštu s djetetom Isusom (nečitko) između dva stakla učvršćena trokutastim držačima. Privjesak u obliku srca, od kositra, površina ukrašena urezima i točkama

Naličje: –

mantle and a crown, with infant Jesus in her arms similarly dressed. Face and reverse are identical (a mould). It evidently fell out of a frame. Unfortunately, the frame has not been preserved, but the shape of the figure suggests that the frame was rhomboid

Reverse: –

Dimensions: 1.1 g; 25x16 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, grave 222, PN 169 / T-073

Description: pilgrim pendant in pieces (figure, glass, frame), 16th century, **Pl. 1: 3**

Obverse: figure: infant Jesus and The Blessed Virgin Mary with crowns and decorated mantle, the Blessed Virgin Mary holding a sceptre in her right hand, infant Jesus in her left arm

Reverse: –

Dimensions: figure: 1.2 g; 17x15 mm; larger glass: 1.7 g; 19x19 mm; smaller glass: 0.6 g; 17x14 mm; frame: 1.2 g; 25x17 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, façade, grave 30, SJ 04/03, 30 July 2003, PN 171/ T-008, T-073

Description: profiled rhomboid pilgrim pendant with parallel eye facilitating its hanging, and buttons on the poles, 16th century, **Pl. 1: 4**

Obverse: A figure inserted between two pieces of glass fixed by triangular prongs

Reverse: –

Dimensions: 3.9 g; 25(33 x 27 mm; glass: 13x13 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, façade, SOUTH 2, SJ 4, quadrant D-22, 21 August 2004, PN 28 / T-179

Description: rhomboid pilgrim pendant, 16th century, **Pl. 1: 5**

Obverse: One glass and two fragments of the frame have been preserved. The glass used to be fixed with triangular prongs

Reverse: –

Dimensions: 1.1 g; reinforcement 22x22 (26x26) mm, alloy of lead and tin; glass 14x14 mm

Find site: ŽUMBERAK, church of St. Nicholas the Bishop, 2010, S 2, SJ 12, PN 64

Description: heart-shaped pilgrim pendant, 16th century, **Pl. 1: 6**

Obverse: Figure of the Blessed Virgin Mary with a crown and crowned infant Jesus, both wearing decorated mantles. The Blessed Virgin Mary stands on clouds, holds a staff in her right hand. The same image is repeated on the reverse, and suggests a mould. The figure is inserted between two pieces of glass, framed with a heart-shaped tin pendant. Pendant surfaces are decorated with incisions, lines and stylized flowers

Reverse: –

Dimensions: figure: 1.2 g; 16x15 mm, heart 4.6 g, 24x31 mm, intact glass Ø 17 mm, broken glass 15x10 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, grave 697, 17 July 2007, PN 095 / T-149

Description: heart-shaped pilgrim pendant, 16th century, **Pl. 1: 7**

Obverse: Figure of the Blessed Virgin Mary wearing a bell-shaped mantle, with infant Jesus (illegible), inserted between two pieces of glass, fixed with triangular prongs.

Mjere: 3,6 g; 21(26)x21,5 mm; staklo Ø 13 mm; kositar
Mjesto nalaza: LOBOR, MBG, pročelje, grob 231, 25. 7. 2003.,
PN 172 / T-008

Opis: srcolik privjesak, 16. stoljeće, **T. 1: 8**

Lice: Majka Božja u zvonolikom plaštu, dijete Isus u desnom
naručju

Naličje: monstranca

Mjere: 3,8 g; 27x27 mm; kositar

Mjesto nalaza: MIHOVLJAN, crkva sv. Mihovila, br. 51 a, b

The pendant is heart-shaped, made of tin, and its surface is decorated with incisions and dots

Reverse: –

Dimensions: 3.6 g; 21(26)x21.5 mm; glass Ø 13 mm; tin

Find site: LOBOR, MBG, façade, grave 231, 25 July 2003, PN 172 / T-008

Description: heart-shaped pendant, 16th century, **Pl. 1: 8**

Obverse: The Blessed Virgin Mary wearing a bell-shaped mantle, with infant Jesus in her right arm

Reverse: a monstrance

Dimensions: 3.8 g; 27x27 mm; tin

Find site: MIHOVLJAN, church of St. Michael, No. 51 a, b

POPIS KRATICA / LIST OF ACRONYMS

RMD – Repertorio medaglie devozionali (vidi popis literature)

MM – Muzej Međimurja

MBG – Majka Božja Gorska

FFZG – Filozofski fakultet u Zagrebu

Prijevod i lektura / Translation and proofreading

Tamara Levak-Potrebica

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Azinović Bebek, A. 2009, Novovjekovni nalazi u grobovima 17. i 18. stoljeća oko crkve sv. Nikole Biskupa u Žumberku, *Vjesnik arheološkog Muzeja u Zagrebu*, 3 s. XLII, 463–488.
- Azinović Bebek, A. 2012, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Azinović Bebek, A., Pleše, T. 2009, Arheološka istraživanja unutrašnjosti kapele sv. Petra u Novom Mjestu, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. 11, 6–16.
- Budak, N. 1991, Hrvatska hodočašća u Aachen, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, Vol. 24, 15–21.
- Čoralić, L. 2009, Na putu u Svetu zemlju – hodočašća u Jeruzalem (tragom nekoliko oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, XV. – XVI. st.), *Croatia Christiana Periodica*, Vol. 64, 1–7.
- Čoralić, L. 2009a, Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima, *Historijski zbornik*, Vol. LXII, 71–90.
- Čoralić, L. 2010, *Ad viaggium pro anima mea* – hodočašća u Santiago de Compostelu u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV. – XVI. stoljeće), *Povijesni prilozi*, Vol. 38, 31–42.
- Fassbinder, S. 1999, Abschied von der Diochtomie? Von mittelaltrelichen Nah- und barocken Fernwallfahrten, in: *Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft in frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag*, Brather S., Bücker C., Hoepfer M. (eds.), Rahden, 135–138.
- Fassbinder, S. 2003, *Wallfahrt, Andacht und Magie, Religiöse Anhänger und Medaillen. Beiträge zur neuzeitliche Frömmigkeitsgeschichte Südwestdeutschlands aus archäologischen Sicht*, Zetschrift für Archäologie des Mittelalters / Beiheft 18, Bonn.
- Filipec, K. 2010, *Arheološko-povijesni vodič po svetištu Majke Božje Gorske u Loboru*, Zagreb.
- Grünwald, M. 2001, *Pilgerzeichnen, Rosenkränze, Wallfahrtsmedaillen*, Der Wormsgau Beiheft 36, Worms.
- Gürtler, W. 2008, Hodočašća Hrvata iz Gradišća u Mariazell, *Etnološka istraživanja*, Vol. 1, No. 12–13, 171–178.
- Haasis-Berner, A. 1999, Die Pilgerzeichen des 11. – 14. Jahrhunderts, in: *Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag*, Brather S., Bücker C., Hoepfer M. (eds.), Rahden, 271–277.
- Haasis-Berner, A. 2002, Pilgerzeichenforschung Forschungsstand und Perspektiven, *Spätmittelalterliche Wallfahrt im mitteleutschen Raum. Beiträge einer interdisziplinären Arbeitstagung*, 7. – 8. 6. 2002., Eisleben, 63–85.
- Kolanović, J. 1982, Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku, *Croatia Christiana Periodica*, Vol. VI (9), 13–36.
- Knez, D. 1995, *Romanja Slovencev v času gotike*, in: *Gotika v Sloveniji – svet predmetov*, katalog izložbe NMS, Ljubljana.
- Krasić, S. 2001, Opis hrvatske Jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483/84. godine, *Analiz zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, Vol. 39, 133–216.
- Kužić, K. 2008, Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. 50, 63–104.
- Milovan, V. 1975, Hodočašća kao osobit oblik štovanja Marije i svetaca, *Bogoslovska smotra*, Vol. 44, No.1 (1974), 106–119.
- Mitchiner, M. 1986, *Medieval Pilgrim and Secular Badges*, London.
- Peričić, E. 1985, Vijesti o najstarijim hrvatskim hodočašćima, *Bogoslovska smotra*, Vol. 54, No. 4, 550–552.
- Rebić, A. 1992, Biblijska hodočašća kao sredstvo evangelizacije, *Bogoslovska smotra*, Vol. 61, No. 3–4, 395–397.
- RMD 2009, REPERTORIO MEDAGLIE DEVOZIONALI – Rodolfo Martini (con la collaborazione di Eugenio Vajna), *Medaglia devozionale cattolica moderna e contemporanea in Italia ed Europa (1846–1978)*, parte 1.1, 1.2., 2.1., 2.2., 2.3., Milano.
- Spencer, B. 1998, *Pilgrim souvenirs and secular Badges*, Medieval Finds from Excavations in London 7, London.

POPIS KORIŠTENIH INTERNETSKIH STRANICA / LIST OF INTERNET PAGES CONSULTED

- <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7005746.JPG> (ožujak 2013.).
- <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000805.JPG> (ožujak 2013.).
- <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6675> (ožujak 2013.).
- <http://povijest.net/sadrzaj/lenta/srednji-vijek/drustvo/653-krizarski-ratovi-i-hodocasca-u-svetu-zemlju.html> (ožujak 2013.).
- <http://www.newadvent.org/cathen/12085a.htm> (ožujak 2013.).

T. 1

T. 1 Hodočasnici privjesci (izradile: D. Vukičević i A. Azinović Bebek)
Pl. 1 Pilgrim pendants (prepared by: D. Vukičević and A. Azinović Bebek)

